

kullanılmıştır: *Teñri yarlıka-zu, kutum bar üçün* «Tanrı inayet ettiği, talihim, olduğu için» yanında *Teñri yarlıka-duğ üçün, kutum, ülügüm bar üçün* «Tanrı inayet ettiği için, talihim, kısmetim olduğu için» (D 23; krş. W. Bang, *Studien zur vgl. Grammatik d. Türksprachen*: SBAW 3. Stück. Berlin 1916 § 8).

Türkçede çekimli fiil olarak kullanılan yukarıdanberi sayılan ekler arasında *-ğay* gelecek zaman-dilek eki de isim-fiil fonksionu bulundurmakla birlikte, zaman bildirmek sebebi ile, güçlük yapmaktadır. Ancak müellifin ileri sürdüğü *-ğa > -ğay* gelişmesi tarihi gerçeğe uymadığından, şöyle bir teklif yapılabilir: en eski metinlerden beri görülen *-ğay* yanında sonra bir de *-ğa* meydana gelmesi fiilden isim yapma eki *-ğa* 'ya benzetilme, yani analogya yüzünden olabilir. Bundan eski Anadolu türkçesinde gelecek zaman ve dilek için kullanılan *-a* 'nın çıkmış olması ise, normal bir ses gelişmesidir. *-sar* şart ekinin de menşei aydınlanmış sayılamaz. Eski Anadolu ve pek dar olarak Doğu türkçesinde görülen isim kullanılışı olmayan *-ısrar* gelecek zaman eki ise, iki heceli olduğuna göre, hatıra her hangi bir katışık fiilden türemiş olması geliyor.

Bütün bunlar toplandığı zaman, aydınlanamayan bazı menşelere rağmen, türkçede fiilin isim asıllı olduğu hususunda şekiller içinde kendini boğdurmeyen müellifin iddiası haklı kabul edilmek gerekiyor.

Yazarla uyuşmadığım bazı konu kenarında kalan meselelere de kısaca dokunayım: 1. *-ğan* ve *-қан* 'da imahiyetçe biri birinden ayrı iki ek karıştırılmışsa benziyor: a) *-ğan* isim-fiil eki ve b) *-қан* zarf yapma eki: *kılmaz-қан, amtı-қан, erte-ken*. 2. *okıyor* 'u *okı-y-ı yür-ür* 'den değil, *okı-y-ı yori-r* 'dan türemiş kabul etmek daha kestirme ve normal yol olmalı. 3. Türk fiilinin menşei isim olduğuna göre «fiil cümlesi» tabiri yersiz bir kullanım sayılabilir.

M. Mansuroğlu

J. Deny, *Structure de la langue turque* [Türk dilinin yapısı]
Conférence de l'Institut de linguistique à l'Université de
Paris, IX, Paris 1950, s. 17 — 51.

Türkiye türkçesinin bol malzeme ile en tam gramerini yazmak şerefini daha uzun yıllar muhafaza edecek olan tanınmış Fransız bilgini J. Deny 1949 yılında dilciler için yaptığı bir konuşmada

türkçenin yapısı üzerinde çok dikkate değer bilgi vermektedir. Konferans yalnız dilcilerimizi değil, geniş olarak dilimizle ilgilenen aydınlarımızı da çekebileceğinden, burada ana çizgileri ile görüşleri belirtilerek Türk dil bilgisine getirdiği birinci derecedeki yenilikler üzerinde durulacak ve uyuşulamayan veya tamamlanabileceği sanılan noktalara dokunulacaktır.

Müellif Türkiye türkçesini esas almakla beraber, gerektiğince, bunun dışında kalan türkçe ve hatta altaycağı da gözden uzak bulundurmadığını bildirmekle (s. 18) dilimizin yapısını anlamakta lüzumlu olan geniş görüşü benimsemiş oluyor. Bundan sonra Türkllerdeki mantık kudretinin dillerinde de aksini bulduğuna işaretle, buna örnek olmak üzere, ünlü (vocalis) uyumu ile fonetikteki bazı kaidelerin sistemleştirilip kanunlaşmasını gösterir (s. 18). İfadeye kuvvet ve canlılık vermek bakımından tabiat seslerini taklit eden sözlerin çokluğundan, bunlar arasında sanki ilk insanın dilini yaratış safhalarının takip edilebileceğinden ve türkçenin bu hali ile dillerin tabiat seslerini taklitte meydana geldiğini ileri sürenlere hak kazandıracığından bahseder (s. 18 — 20).

Tekrarlama başlığı altında şunlar görülür: Şekil tekrarlamaları ile 1) ısrar (*parıl parıl*), 2) paylaşırma ve bolluk (*birer birer, göz göz*), 3) mananın kuvvetlendirilmesi (*kolay kolay*), 4) umumileştirme (*ķaba saba*), 5) fiiller (*olsa olsa*), 6) -im 'li fiilden isimler (*dilim dilim*) gibi çeşitli incelikler elde edilir (s. 24 — 28). Bu arada kuvvetlendirme edatları (*büs bütün*) türkçeye ön ekler kazandırmaya yol açmaktadır (s. 23). Manâ tekrarlamaları, eş manalı (*eksik gedik*) ve zıt manalı (*dere tepe*) olmak üzere, ikiye ayrılırlar. Klâssik yazı dili bu kullanılışa arapça ve farsça sözleri (*zapt u rapt, cān u gönül*) de getirmiştir (s. 28 — 30).

Türkçe, tek heceli ve bükümlü dillerin aksine olarak, ekleyici bir dil olup bu sayede morfologya sistemi aydınlıktır. Ünlü uyumu dışında pek az ses değişmesi vardır; istisnalar yok denecek kadar az olduğundan, intizam son haddedir: bir isim çekimi ve şahıs ve iyelik zamirlerine dayanan iki fiil çekimi vardır. Kolayca seçilen bir şekiller mosaikini andırır. Kökler birinci hecededir; bunları gövde ve işletme ekleri takip eder. o, ö, e ünlüleri, ünlü uyumu en ileri bir kaç ağız dışında, birinci hecede görülmez. Yukarıda söylenenlerin tabii bir neticesi olarak bu dilden ön ve iç ek bulunmayıp sadece son ek bulunacağı anlaşılır. Türkçede esas itibariyle ünlü karşılaşması (hiatus) ve diftong da yoktur (s. 30 — 32).

Söz bölümleri ağır ağır ve sonradan türemiştir. Aslı üç söz vardır: 1. isim: a) ek alan (zamir ve ad), b) ek almayan (sifat ve zarf). 2. fiil: a) çekimli fiil, b) fiilden isim (adlar: mastar ve iş adları, «nomen actionis» sıfatlar: isim - fiiller «participium» ve isim - fiil yerindeleri «propar ticipium», zarflar: zarf - fiiller, «adverbium» ve yerini tutanlar); edat: a) ünlemler, b) zarf fonksiyonunda olanlar, c) alınma bağlama edatları. Bunlar önceden daha az seçilebilmekte idi. Bu, ek alan isimlerle almayanlar için de söylenebilir. Çekimli fiilden emir kipi dışında fiilden isimlerden faydalanılmıştır. Söz yapma eklerinin de isim ve fiil yapanlar olarak ayrılması daha sonradır. Türkçede söz veya cümleler bağlama edatları ile bağlanmaz. Bunlar sonradan, arapça ve farsçanın tesiri altında, adı geçen dillerden gelmiştir. Aralarında soru zamiri *kim*, farsça *ki* ile birlikte, bağlı cümle bağlama edatı ve ilgi zamiri olarak kullanılmışlardır. Böylelikle Türk cümle bilgisi aslında tanımadığı bir çok bağlı cümlelerle donanmıştır. Türkçe ilgi cümleleri yerine isim-fiil veya isim-fiil yerindeleri kullanılır. Türk cümlesinde sözlerin yeri pek değişmez. Yer değ işmeleri daha çok belirtme isteği yüzünden olur (s. 32 — 34).

Grammer fonksiyonu taşıyan ses değ işmeleri bulunmadığı için, tek gramer vasıtası olan son ek sözü bir dereceye kadar uzatarak dağıtmağa sebep olur. Dilin bu dağılmayı bir birlik haline getirmek tedbiri ise, ünlü uyumudur. Hiç bir Ural ve Altay dilinin bu mükemmelliğe eristiremediği ünlü uyumu ileriden benzeşmeden başka bir şey değildir ve Türkiye türkçesinde görülen kalın - ince, düz - yuvarlak ünlü uyumlarının her hangi türkçe bir sözde aynı zamanda görülmesi dile şaşılacak bir simetriâ getirmiştir. Bu kaidenin türkçeyi monotonlaştırdığı iddiası ise, dildeki büyük sayıda alınma malzemenin böyle bir uyuma boyun eğmemesi sebebi ile, yersiz kalmaktadır. Türkçenin söz yapma ve işletme eklerini (*sev-dir-*, *iş-le-*, *sev-gi*, *iş-çi* gibi) de her zaman kesin olarak ayırmak güçtür. Meselâ *-ki* ve iyelik ekleri işletme fonksiyonunda oldukları halde, kendilerine çekim ekleri getirilebildiğine göre, ad gövdeleri yaptıkları ileri sürülebilir. Fiilden fiil yapan ekler de, türkçenin değişik fiil çatılarını bildirdikleri için gramer fonksiyonundadırlar (s. 34 — 38).

Türk cümlesinde söz sırası şekil bilgisine de tesir etmiştir. Şöyle ki 1) sıfatlar, isim - fiiller ve isim - fiil yerindeleri basit ve katışık vasıfılayıcılar olurlar: *on ev*, *dam-ı kızıl ev*, *yan-an ev*, *dam-ı yan-an ev*; 2) adlar (iş adları «substantivum») ad tamlamalarını meydana getirirler: *çoban-ın evi*, *İncil kitab-ı*, *ben-im ev*; bunlardan cümlemsi-

ler meydana gelir, ki bir bölümünde iş adları, ötekinde isim-fiil yerin-
deleri vardı: *Dursun-uñ gel-me-sini, Dursun-ıñ gel-diy-ini*; tamlan-
malar fonksiyonda son çekim edatlarına (postpositio) yaklaşırlar; 3)
cümleler, sıfatla yapılan bildiriciler (praedicatum) ve fiille meydana
getirilenler olmak üzere, iki tipe ayrılırlar. Birinci tipte *durur > -dır*
bulunabileceği gibi bulunmayabilir de. Her iki tipe de şahıs alâmet-
leri getirilir ve bunlar esasta cümlenin sonunda yer alırlar. Bağlı
cümleler ve bunlar arasında ilgi cümlesi alınmadır. Ancak şart cüm-
lesi öz türkçe bağlı bir cümledir. İşleyen olan zarf-fiillerin ise,
bilhassa eski türkçede rolleri büyük olup, her türlü tamamlayan
fonksiyonunda görülebilecekleri gibi, gevşek bir bağlılık da bildire-
bilirler. Fiilden isimlerin ilk rolü şunlardır: 1) fiilden isim: *ok at-
kan-ım* «ok atmam»; 2) a - normal isim-fiil: *ok at-kan kişi* «ok
atan kimse», b - passivimsi isim-fiil: *at-kan ok* «atılan ok», c -
tam isim-fiilimsi (quasi participium) olarak sıfat: *at-kan ok-um* «at-
tığım ok»; 3) fiilin zarf şekli (zarf-fiil): *ok at-kan-da* «ok atıldığın-
da»; 4) çekimli fiil: *ben at-kan* «ben attım». Bu, Türkiye türkçesinde
şu gelişmeye uğramıştır: *-ken* eki yalnız eksik zarf-fiil *i-ken, -ken*
ve *-ki* ile *çalış-kan* gibi kullanılışlarda tutunmuştur. Değişen şekli
-(y)an ise, 2.- a ve 3.- te görülür. Öteki hallerde yerlerine paralelleri
-dik ve *-acak* kullanılır (s. 38—47).

Bildirici isimlerinin sonuna gelen şahıs zamirleri onları adeta
fiilleştirir. Ancak Türk fiil çekimi burada iki gruba ayrılır: 1) şahıs
zamirleri ile meydana getirilen bildirici çekimi (*Türk ben* «Türküm»),
ki bunda, vurgusuzluk ve ünlü uyumu yüzünden, zamir bazen aslı
seçilemeyecek kadar bozularak bir ek olmuştur; 2) iyelik ekli çekim,
ki ilk iki şahıs zamirlerin ilgi halinden (genitivus) meydana gel-
miştir: *seniñ ev seniñ, ev seniñ, eviñ*. Türkçenin gerçek çekimli fiil-
leri olan asıl geçmiş zamaneki *-dı* ile gerçeksizlik (irrealis) eki *-sa* ise,
kendine has şu eklerle meydana getirilir: *-m, -ñ, hiç, -k, -ñiz, -lar*.
Bu eklerin, hiç değilse bir kısmı, iki fiil çekimi eklerinin karışması-
dır (s. 47—50).

Türkçe hakkında çok yerinde ve yeni görüşler getiren bu yazının
transkripsiyon harflerini seçişte kullandığımız alfabe sistemini esas
alması da isabetli bir hareket olarak ayrıca belirtilmelidir. Umalım,
iki öteki türkologlar da aynı yola girerek bir yandan çalışma konuları
ile, öte yandan aralarında birlik meydana gelmesine yardım etmiş
olsunlar. Müellifin kaydetmeden geçilemeyecek başka güzel bir ifa-
desi de *Türkiye türkçesi* tabirine fransızcada da karşılık bulabilme-

sidir: *turquien* «türkiyece». Bununla beraber söylenenleri tamamlar veya değiştirir mahiyette şu noktalara dokunulabilir:

Bağlayıcı ünlüler seçilemediğinden, düştüklerinden bahsedilmiştir (s. 17). Halbuki aksine bunlar hece sonunda üst üste gelemeyecek iki ünlüyü bağlamak için türerler. Aynı şekilde *-y-* bağlayıcı ünsüzü (consonans) de daha açık bir ifade ile belirtilebilirdi (s. 18). Ünlü karşılaşması bulunmamasından da bahsedilir (s. 31 — 32). Türkçede ünlü karşılaştırmayan ses *-y-* dir. Sayılan öteki örnekler (*baba-niñ, iki-şer*) yanlış bölünmeler olduğu gibi, 3. iyelik *-sı* eki, en eski türkçe metinlerde görüldüğüne göre, daha sonraki idevre mahsullerindeki *kend'öz-i* 'nin yanlış bölünmesi sonunda meydana gelmiş (bk. bir de s. 49 aşağı) olamaz.

-a, -ı zarf-fiil ekinin, eski türkçedeki tek kullanımına mana farkı getirmeksizin, Türkiye türkçesinde hemen her zaman çift görüldüğü kaydı (s. 27), *-rak* ve hattâ *-rak-tan* ile genişletilmiş kullanılışlarını düşündürüyor. Hepsi ekin tek olarak manasını veremeyecek bir solmaya uğraması ile izah edilemez mi? Bundan başka türkçeye has olan zarf-fiiller üzerinde daha fazla durulabilir ve hele hiç dokunulmayan katışık fiil yapabilme güçleri belirtilebilirdi.

Söz bölümlerinin sonradan meydana gelmesi meselesi (s. 32—33) şöyle de düşünülemez mi? Türkçede, eskiden olduğu gibi şimdi de, şu dört söz grubu seçilebilir: 1) zamirlér, 2) sayı sözleri, 3) fiil kökleri, 4) isim kökleri. Bunların ilk ikisinden ilk yazılı metinlerden beri söz üretilememiştir. Üretme ekleri de eskiye doğru çıkıldıkça, daha kesin olarak biri birlerinden ayrılırlar; meselâ eski türkçe *tat* «tatmak» tan *tat-ı-ğ* «tat» (Türkiye türkçesindeki *tat* orta hece ünlüsü düşmüş şeklinin *-lı*, dan ayrılması ile meydana gelmiştir: *tatı-ğ* >* *tatı-lı* > *tat-lı*); eski türkçe *ağrı* «ağrımak» 'tan *ağrı-ğ* > Türkiye türkçesi *ağrı*. Söz bölümleri ise, eski türkçede olduğu gibi, yeni türkçede de hemen her zaman belirli eklerle değil, cümle içindeki yerlerinden anlaşılırlar.

Aslında bağlama edatı tanımayan türkçenin (s. 33 — 34) *birle* > *bile, ile* gibi kendi içinden de bu söz bölümünü türettiği söylenebilirdi. Bundan başka türkçenin Uzak Doğu medeniyeti çevresinde de tanımadığı bağlı cümleler ve bağlama edatları yarattığını hatırlatmak mümkündü.

Original görüşler bulunduran ünlü uyumu (s. 34 — 37) hakkında şunlar da hatıra gelebilir: Yeni türkçeye doğru ilerlendikçe, artan

bu benzeşmeler öteki benzeşmelerle bir arada gözden geçirilecek olursa, bunun ünsüzleri de içine aldığı ve daha çeşitli olduğu görülecektir. Bu artış belki yeniye doğru geldikçe, türkçede kısalan ünlüler ve hafifleyen baskılar yüzünden kökten öteki hecelere daha çabuk geçmek ile ilgilidir ve nadir geriden benzeşmeler de kök dışındaki uzunluk ve baskı sebebiyledir. Bundan başka, ses uyumunu böyle geniş bir anlayışla ele alacak olursak, türkçede az olan başka ses değişimleri (s. 30) daha da azalacaktır.

Sırf isim çekim eklerinden önce geldikleri için, *-ki* ve iyelik eklerini işletme eki kadar söz yapma eki saymak (s. 37 — 38) doğru olmasa gerek. Bilindiği gibi, Türk cümlesinde sözlerde olduğu kadar, Türk sözünde de ekler pek az şaşan bir sıra içerisinde köke eklenirler. Bu, her hangi bir ekin her zaman başka birisinden önce veya sonra yer alması demektir, ki yazıdaki anlayışa göre, bir sözde yalnız bir işletme eki bulunabileceği neticesine götürür.

Denebilir, ki türkçenin belli başlı hususîliklerinden biri zengin ve çok değişik kullanılışları olan isim-fiilleridir. Ancak fonksiyonlarının daha açık olarak seçilebilmesi için, zaman ve mekân içinde türkçeyi yoklamak gerekir. Böyle yapılıncaya, bunların her birinin 1) sıfat, 2) ad, 3) zaman manası bulundurdıkları için, bildirici kullanılışları ile kolaylıkla çekimli fiil oldukları görülür. Bir hususîlikleri de bazen passiflik eki bulundurmaksızın passif olabilmeleridir. Bu söylenenlerin ışığı altında görülecek olursa, s. 42 — 47 için şunlar söylenebilir: 1) *gel-me* isim-fiil değil, sadece bir fiilden isimdir; 2) *at-kan-da* zarf değil, isim-fiilin ad fonksiyonunda bir halidir; 3) *-ken* eki *-ğan (al-ğan)* isim-fiil eki ile hiç ilgisi olmayan bir zarf-fiil ekidir (eski türkçede *er-ken* «iken»); 4) *-ki* de *-ğan* v. b. ile hiç ilgisi olmayan eski türkçe *-kı* 'dan türemedir; 5) *çalış-kan* veya *atıl-ğan* 'daki *-ğan* zaman manası bulundurmadığına göre, ekimizle yalnız şekil benzerliği bulunan bir fiilden isim yapma morfemidir; 6) *-ğan* ile *-dik* 'ın kolayca biri birlerinin yerini tutabilmesi ikisinin de geçmiş zaman isim-fiil eki olmasındandır; 7) *-acak* gelecek zaman isim-fiil eki olduğuna göre, o zamanı bildirmek için kullanılır; 8) yukarıdan beri bildirilenlere göre, isim-fiil eklerini, fiilden fiil yapan çatı ekleri gibi (s. 37), hem üretme, hem de işletme eki saymak gerekir; 9) yine yukarıdan beri anlatılanlara göre, isim-fiil yerindeleri ve isim-fiilimsiler bugün belki bir az yadırgadığımız isim-fiillerden başka bir şey değildirler; sıfat kullanılışlarında iyelik eki alanlar eski türkçede almazlardı.

Hind - Avrupa dillerinin ön çekim edatları (praepositio) karşılığı olan türkçenin son çekim edatları gerçi çok def'a bir zarf-fiilden veya isim çekiminden meydana gelmişlerdir. Ancak ayırıcı vasıfları kalıplaşmış, yani şekilde değişmez olmalarıdır. Bu sebeple bir ad tamlamasındaki tamlananı bu gruptan saymak (s. 44) doğru olamaz.

İyelik ekleri ile çekimli fiil meydana getirilmesinde *-sa* sayılmamalı (s. 49); idi zira bunun eski çekimi *-sar men, -sa men* v. b. dir. Buna karşılık nisbeten yeni bir gelişme olan Doğu türkçesindeki *-ğu-m, -ğu-ñ, ğu-sı* v.b. iyelik ekli çekim geçmiş zaman 3. şh. 'taki *-ı*'nin iyelik eki olması gerekip zaman ekinin sadece *-d* olduğunu anlatabilir. Eski türkçede görülmeyen 1. çkl. *-dik* ise, az yukarıda bahsi geçen isim-fiil ekidir. Şahıs zamirli fiil çekimlerinde şahıs alâmetlerinin bozulmasında (s. 48) iyelik eklerine analogya anılmalı idi. Bundan başka emirden başka türkçedeki bütün çekimli fiillerin isimlerden elde edildiği kaydına (s. 49) emirle dilek-emir kastedildiği açıklanabilirdi (*-ayın > -ayım, -ğil, -sun, -alım*, hatta Doğu türkçesinde *-ğay*, eski Anadolu türkçesinde *-a, -ısrar* v. b.).

M. Mansuroğlu

Ali Nihad Tarlan: *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri. Seri 1, Fasikül 1: Rahmî ve Fevri, VIII+110 s.*
— *Fasikül 2: Ubeydi, Aşkî, Sem'i, İşteti, 88 s. (İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No. 356, İstanbul 1948)**

İstanbul Üniversitesinde Osmanlı Edebiyatı ve Metinler Şerhi Profesörü Ali Nihad Tarlan 1948 yılında Üniversite Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı dalı yayınları arasında yayınlanan adını yukarıda yazdığımız iki fasikülden ibaret eserini büyük istifâdelede bulunmak ümidiyle ele aldık. Bu fasiküllerin gayesi naşir tarafından şöyle izah ediliyor: «Herhangi bir asrın edebî hüviyetini lâıkiyle kavramak için yalnız birinci derecede gelen şairlerin eserlerini görmek kâfi değildir. O devrin antolojileri demek olan mecmualara müracaat şarttır. Mecmualardaki eserler, bize devrin umumî, edebî

* 1949 senesinde yazdığım bu tenkidin almanca s. Oriens dergisinde c. V, Nr. 1, 1952, s. 82 v.dd., çıkmıştır. Tashihleri yerinde okuyamadığım için burada düzelttiğim birkaç hata kalmıştır.